

SLAG OM ARNHEM '44

Een acceptabele mislukking

10

V.l.n.r. Generaal Montgomery, Brigade-Generaal Hicks, Majoor Urquhart - de grote mannen van Market Garden.

Van 17 tot en met 26 september 1944 is de Slag om Arnhem uitgevochten. De geallieerden verloren.

'The operation Market was not 100% a succes and did not end quite as was intended.

The losses were heavy...'

Met deze woorden sloot generaal-majoor R.E. Urquhart zijn officiële militaire rapport op 10 januari 1945 af. Hij gaf daarmee, als een van de

weinigen in de geallieerde legertop, toe dat de Slag om Arnhem mislukt was.

Ondanks het militair falen vindt jaarlijks op en rond 17 september onder grote nationale en internationale belangstelling de herdenking van de Slag om Arnhem plaats. De kern van de herdenking wordt gevormd door officiële plechtigheden voor Britse en - in mindere mate - Poolse veteranen, hun familie en genodigden in Arnhem, Oosterbeek en Driel.

De vraag is, wat deze gebeurtenis zo bijzonder maakt, dat zij ruim vijftig jaar later nog steeds massaal wordt herdacht.

De geallieerde operatie Market Garden ging op zondag 17 september 1944 van start. Het doel was om vijf bruggen in Nederland, waaronder de verkeersbrug over de Neder-Rijn bij Arnhem, in handen te krijgen door middel van luchtlandingsacties (onder de codenaam 'Market') en een grond-offensief (codenaam 'Garden'). Bij een succesvolle operatie zou er een door-gang door Nederland ontstaan vanaf de frontlinie bij de Belgische grens naar Duitsland.

Dat bood onder andere de mogelijk-heid voor een aanval vanuit Nederland op het Duitse Ruhrgebied met als uiteindelijke doel het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog in 1944.

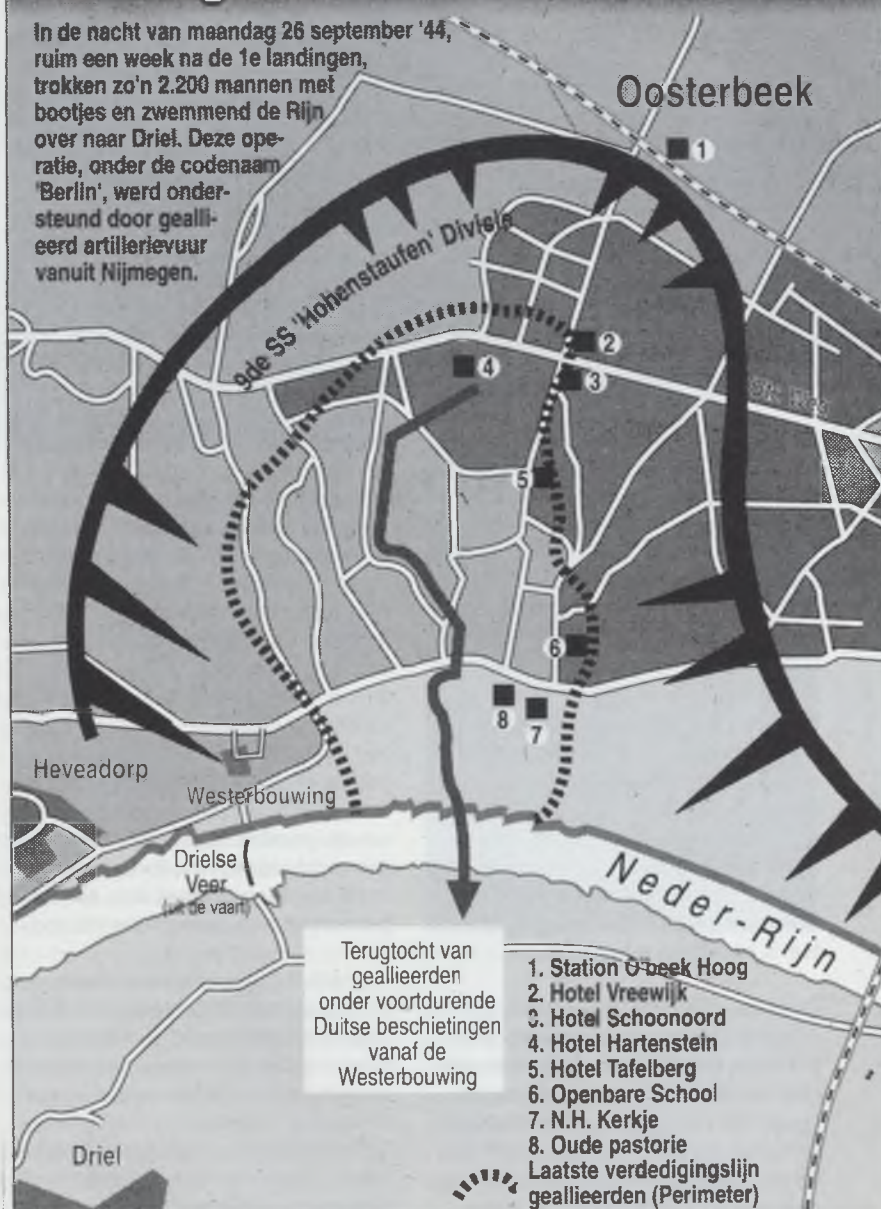
Op zondagmiddag 17 september 1944 landden enkele onderdelen van de 1st British Airborne Division onder bevel van generaal-majoor Urquhart bij Renkum en Wolfheze, ruim twaalf kilo-meter ten noordwesten van de ver-keersbrug bij Arnhem. Deze eenheden moesten langs verschillende parallelle routes naar Arnhem trekken om de brug in bezit te nemen. In de vroege avonduren van 17 september wist het 2nd Battalion van luitenant-kolonel John Frost de noordelijke oprit van de brug in handen te krijgen. Hoewel nog enkele groepen erin slaagden Frost te bereiken, zijn er niet meer dan zeshon-dert Britten voor de inname van de brug ter plaatse geweest. Pogingen van andere bataljons om de brug te nade-ren vonden op dinsdag 19 september een bloedig einde in het gebied rond het Gemeentemuseum. Aan de vesti-ging van een sterk bruggenhoofd op de noordelijke Rijnsoever viel niet meer te denken.

Frost wist met een beperkte strijdmacht de brug nog drie dagen en vier nachten vast te houden.

Op 'Bloody Tuesday' was al duidelijk dat de soldaten, die na 17 september waren gedropt, Arnhem niet meer konden bereiken. Verschillende bataljons werden in Oosterbeek door Duitse troepen tot staan gebracht. Ook de Divisional Head Quarters van de 1st British Airborne Division kwam niet verder dan Oosterbeek en nam zijn intrek in hotel Hartenstein. De Britten raakten in hevige gevechten met de Duitse eenheden en leden grote verliezen. Op 24 september werd besloten de restanten van de 1st British Airborne Division en de andere overgebleven eenheden over de Rijn terug te nemen.

De Terugtocht

In de nacht van maandag 26 september '44, ruim een week na de 1e landingen, trokken zo'n 2.200 mannen met bootjes en zwemmend de Rijn over naar Driel. Deze ope-ratie, onder de codenaam 'Berlin', werd onder-steund door gealli-eerd artillerievuur vanuit Nijmegen.

Terugtocht van geallieerden onder voortdurende Duitse beschietingen vanaf de Westerbouwing

1. Station Oosterbeek Hoog
 2. Hotel Vreewijk
 3. Hotel Schoonoord
 4. Hotel Hartenstein
 5. Hotel Tafelberg
 6. Openbare School
 7. N.H. Kerkje
 8. Oude pastorie
- Laatste verdedigingslijn geallieerden (Perimeter)

De situatie in Oosterbeek was onhoudbaar geworden. Er was een nijpend tekort aan voedsel, water, geschikte wapens en munitie, en de verdedigingslijnen van de perimeter rond Hartenstein zouden spoedig door de Duitsers worden doorbroken. Door de vertraging die het grondoffensief had opgelopen was het XXX British Corps er niet in geslaagd vanuit Zuid-Nederland door te stoten naar Arnhem.

Ongeveer 11.920 soldaten zijn ingezet in de gevechten rond Arnhem. Van dit aantal zijn er 1485 omgekomen, 6525 soldaten zijn krijgsgevangen gemaakt of doken ergens in Nederland onder en 3910 zijn veilig geëvacueerd. Het aan-

tal Nederlandse burgers dat tijdens de Slag omkwam, wordt geschat op 453, waarvan 188 in Arnhem. De Duitse verliezen bedroegen ongeveer 1300 doden en 2000 gewonden.

Market Garden is mislukt als gevolg van de vele fouten die destijds op verschillende niveaus zijn gemaakt. Het was de enige grote luchtlandingsoperatie in de Tweede Wereldoorlog die in zeer korte tijd is voorbereid, het was ook de enige die mislukte. Desondanks was, gezien het doel en de militaire situatie, het risico voor het ondernemen van zo'n gewaagde operatie gerechtvaardigd.¹

Voormalig hotel Hartenstein in Oosterbeek: destijds het laatste bolwerk van de Engelse luchtdalingstroepen, nu het Airborne Museum.

Lieux de mémoire

Veel Nederlanders herinneren zich van de Slag om Arnhem twee voorvallen: de massale luchtladingen van Britse parachutisten op de Veluwe en de gevechten tussen geallieerde en Duitse soldaten bij en op de brug over de Neder-Rijn. Een magere oogst gezien de diversiteit van de gebeurtenissen in de septemberdagen van 1944. Het (nationale) geheugen is selectief geweest en het lijkt erop of herinneringen aan het verleden op toeval en willekeur berusten.

De Franse historicus Pierre Nora is al eerder tot de bovenstaande conclusie gekomen ten aanzien van de nationale geschiedenis van Frankrijk. Hij constateerde dat de Fransen zich met behulp van 'lieux de mémoire' in de vorm van bijvoorbeeld gebouwen, monumenten, gewoonten, traditionele tegenstellingen en volkshelden hun collectieve verleden herinneren. Nora heeft de geschiedenis van Frankrijk beschreven

Voormalig hotel Tafelberg in Oosterbeek, hoofdkwartier van de Duitse veldmaarschalk Model.

aan de hand van 'lieux de mémoire'. Hij koos fenomenen uit die algemene bekendheid bezaten en die in materieel of ideëel opzicht de Franse geschiedenis vertegenwoordigen.² 'Les lieux de mémoire nais-

sent et vivent du sentiment qu'il n'y a pas de mémoire spontanée, qu'il faut créer des archives, qu'il faut maintenir des anniversaires, organiser des célébrations, prononcer des éloges funèbres, noter des actes, parce que ces opérations ne sont pas naturelles'.³ (Plaatsen van herinnering danken hun ontstaan en voortbestaan aan het gevoel dat er niet zoiets is als een spontane herinnering en dat men dus archieven op moet zetten, gedenktagen moet houden, officiële plechtigheden moet organiseren, aan de graven van de gevallen lovende redevoeringen moet afsteken en documenten moet opmaken, want al deze handelingen zijn de mens van nature vreemd).

Kennelijk is 'historisch herinneren' voor Nora geen vanzelfsprekende handeling, maar een activiteit die gestimuleerd moet worden door de aanwezigheid van het verleden in de omgeving van de mens te accentueren. Dat is mogelijk in de vorm van 'plaatsen van herinnering', want die vormen de meest tastbare aanwezigheid van de lokale, regionale of nationale geschiedenis.

Lieux de mémoire van de Slag om Arnhem

De plaatsen van herinnering in en rond Arnhem variëren van officiële monumenten tot kogelgaten in bomen en huizen. Sommige geven gedetailleerde informatie over wat zich afspeelde, maar er zijn ook plaatsen van herinnering die militair-historisch onjuiste of gedeeltelijk onjuiste informatie bevatten. Bijzonder is, dat veel plaatsen van herinnering van de Slag een meerwaarde hebben, omdat ze *in situ* zijn. Dat wil zeggen dat de plaats van herinnering onveranderd is gebleven sinds de Slag om Arnhem. Een voorbeeld hiervan

bevindt zich bij de Valkenburglaan in Oosterbeek. Een smal betonnen zuiltje herinnert aan "Hackett's Hollow", een kom in het terrein waar brigade-generaal J.W. Hackett met de restanten van 156 Battalion onder moeilijke omstandigheden erin slaagde deze plaats enkele uren vast te houden, voordat ze konden doorstoten naar de perimeter rond Hartenstein. Het pand van het voormalige hotel-restaurant Hartenstein is ook vrijwel onveranderd gebleven. In het hotel, dat onverwachts het hoofdkwartier van Urquhart werd, is tegenwoordig het Airborne Museum "Hartenstein" gevestigd.

Op korte afstand van het Airborne Museum ligt het voormalige hotel Tafelberg, in september 1944 het hoofdkwartier van de Duitse veldmaarschalk W. Model. Hij was commandant van de Heeresgruppe B en droeg de verantwoordelijkheid voor de helft van het westelijk front. Toen de eerste luchtladingen van Britse parachutisten bekend waren, vluchtte Model hals-overkop naar Doetinchem, waar zich het hoofdkwartier van SS-generaal W. Bittrich bevond. Model was ervan overtuigd dat de geallieerden het op hem en zijn hoofdkwartier hadden gemunt. Bij de Tafelberg staat een betonnen zuiltje met de volgende tekst: 'Dit gebouw, in die tijd een hotel, werd gebruikt als noodhospitaal waar vele gewonden werden verzorgd door medisch personeel, geestelijken en burgers'. Dat is waar, maar merkwaardig is dat wordt gezegd over het feit dat de Tafelberg ook enige tijd het hoofdkwartier van Model is geweest. In Arnhem werden de Britten in hun

Zwarteweg 14.

opmars naar de Rijnbrug gedwongen dekking te zoeken in particuliere huizen. Urquhart en brigade-generaal G.W. Lathbury die naar de stad waren gekomen om ter plekke poolshoogte te nemen, raakten in de Alexanderstraat in een gevecht verwickeld, waarbij Lathbury een kogel in zijn been kreeg en een tweede kogel zijn ruggengraat schampte. Hij werd bij nummer 135 naar binnen gedragen. Urquhart en twee andere officieren renden via de achtertuin het pad af in een poging te ontsnappen aan de Duitsers. Dat mislukte en ze moesten dekking zoeken in een ander huis, Zwarteweg 14, waar ze op zolder in veiligheid werden gebracht. Ze bleven hier noodgedwongen ruim twaalf uur, omdat een Duits 'Sturmgeschütz' voor de deur een ontsnapping onmogelijk maakte. In een plantsoentje aan de Nassaustraat, vlakbij de Alexanderstraat en de Zwarteweg, staat een gedenkteken waarop staat vermeld: *'Remember september 1944. Airborne West Arnhem. 17 september 1987. Unveiled by Major-General R.E. Urquhart DSO'*.

Een zuiltje bij het Boterdiep in Arnhem herinnert aan de gevechtshandelingen van het 1st en 3rd Battalion. Beide bataljons probeerden door te breken naar de Rijnbrug, maar de poging mislukte. Na zware verliezen trok het restant van de Britse troepen zich definitief terug op Oosterbeek.

Indrukwekkend is het Arnhem Oosterbeek War Cemetery in Oosterbeek. De stoffelijke overschotten van ongeveer 1754 Britse en Poolse soldaten die tijdens de Slag om Arnhem in de omgeving van Oosterbeek omkwamen zijn naar de Airborne-begraafplaats overgebracht. In totaal zijn 253 doden niet geïdentificeerd.

Op deze begraafplaats bevindt zich het graf van kapitein David Lord. Hij vloog voor 271 Squadron. Het toestel van Lord werd op weg naar Arnhem door luchtafweergeschut in de vleugel geraakt en de motor vloog in brand. Met de brandende Dakota vloog Lord door en probeerde twee keer tevergeefs de voorraden te droppen. Hij en de andere bemanningsleden werden gedood toen het toestel brak en neerstortte. Lord kreeg postuum het Victoria Cross toegekend.

Herdenking van de Slag om Arnhem

De eerste herdenking van de Slag om Arnhem vond plaats op 23 juni 1945. Op de begraafplaats in Oosterbeek was een bijeenkomst georganiseerd om de burgerslachtoffers te herdenken. Rond 17 september 1945 vonden er in Arnhem, Oosterbeek en Driel plechtigheden plaats die inhoudelijk bepalend zijn geweest voor de herdenkingen die volgden.

In 1946 was er voor het eerst sprake van de *Pilgrimage*, een georganiseerde reis vanuit Engeland om de Slag om Arnhem te herdenken. Het Airborne Forces Security Fund regelde de overkomst van ongeveer tweehonderdvijftig 'pelgrims' naar Nederland, waardoor bloedverwanten in de gelegenheid werden gesteld om de graven van hun

omgekomen familieleden te bezoeken. Slechts een klein aantal plaatsen werd toegewezen aan veteranen.

In het begin van de jaren zeventig bestond er bij het organiserende comité ernstige twijfel over het continueren van de jaarlijkse herdenkingen. Toch bleken nog steeds veel Britse veteranen en nabestaanden jaarlijks in september Arnhem of Oosterbeek te bezoeken. In 1979 was er weer een officiële herdenking en in de jaren daarna is het programma uitgebreid

De grafsteen van David Lord.

met een stille tocht in Arnhem via de John Frostbrug naar het Airborne-monument, culturele avonden en recreatieve activiteiten. Er is sprake van een zekere commercialisering die haar voorlopig hoogtepunt vond in de vijftigjarige herdenking van de Slag, waarbij Arnhem wereldwijd bekendheid moest krijgen als toeristische trekpleister.

De herdenking van de Slag om Arnhem vormt wat betreft ritualisering geen uitzondering op andere oorlogsherdenkingen. De historicus J.C.H. Blom heeft de zin van herdenken onderzocht vanuit een algemeen maatschappelijk standpunt ten aanzien van normen en waarden in de samenleving. Volgens Blom keren bij traditionele herdenkingen drie onderwerpen regelmatig terug: het nationale, het politieke of ideologische en het onderwerp van de mensenrechten. Onder het nationale thema verstaat Blom het lijden en verzet van de bevolking als gevolg van een aanval van een

Arnhem Oosterbeek War Cemetery (Oosterbeek).

agressieve mogendheid. Met het politieke of ideologische thema wordt de strijd tussen het nationaal-socialisme en fascisme enerzijds en de (parlementaire) democratie anderzijds bedoeld. Het derde thema houdt in de verwaarlozing van alle menselijke en humanitaire waarden, de fundamentele en systematische aantasting van de integriteit van het menselijk individu en het verzet daartegen.

Blom wijst op het gevaar dat herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog kunnen afglijden tot rituelen die iedere overtuigings- en zeggingskracht missen, zeker als het aantal mensen dat de oorlog heeft meegemaakt in de toekomst afneemt.⁴

Uitgaande van Bloms typen van herdenkingen valt de oorlogsherdenking van de Slag om Arnhem wat betreft vorm en inhoud onder de categorie nationale herdenkingen, zij het met een essentieel verschil: de herdenking is vooral een Engelse aangelegenheid. Weliswaar wordt hij georganiseerd door een Nederlands comité, maar het zijn hoofdzakelijk Engelse veteranen en nabestaanden die de herdenking bijwonen.

Centraal staat de herdenking van de doden, in dit geval geen Nederlandse militairen, maar vooral Britse soldaten. De karaktervolle wijze waarop ze streden en hun lijden worden met eerbied gememoreerd.

Toch wil men meer dan een dodenherdenking, men wil ook een rechtvaardiging voor de gebrachte offers als menselijk leed en materiële verwoesting. Dit thema wordt op een christelijke manier uitgewerkt.⁵ Al vanaf de eer-

ste herdenking is het beginsel van de herdenking van de Slag: het offer, de saamhorigheid en het geloof in God.⁶

Het door Blom genoemde politiek-ideologische thema is bij de herdenking van de Slag om Arnhem terug te vinden in de wens van veteranen en nabestaanden dat een dergelijke situatie zoals die zich in september 1944 voordeed nooit meer zal voorkomen. Tijdens de vijftigjarige herdenking is aan dit verlangen invulling gegeven door de keuze van het thema "A bridge to the future".

De 'bridge' is symbolisch voor 'ideaal'. Het herdenkingscomité stelde tot doel de jeugd jaarlijks te herinneren aan de Slag om Arnhem om de jongeren erop

Een toeristische trekpleister ...

te wijzen dat mondiale conflicten niet door (militair) geweld worden opgelost.

Het door Blom genoemde thema van de universele humanitaire waarden komt in de herdenking van de Slag om Arnhem tot uitdrukking in het nadrukkelijk verzoek van alle betrokkenen alle vormen van geweld te voorkomen.

Mythevorming

Het in bezit nemen van de brug over de Neder-Rijn vormde slechts een onderdeel van Market Garden, een operatie die op zich weer een schakel vormde in een omvangrijker geallieerd aanvalsplan. Doordat de Slag om Arnhem verloren werd, was heel Market Garden zinloos geworden. De geallieerde legertop was nauwelijks onder de indruk van dit militair falen en benadrukte dat toch een groot deel van Nederland was bevrijd.⁷ Militair-historisch gezien was de Slag om Arnhem van volkomen ondergeschikt belang.

Ondanks de nederlaag zijn er in Arnhem en Oosterbeek buitensporig veel monumenten, herinneringszuiltjes, plaquettes en andere verwijzingen naar de Slag te vinden. Mensen worden op een artificiële wijze herinnerd aan een mislukte militaire operatie. Het gevolg is dat er een ideologische vertekening van de Slag om Arnhem is ontstaan. Dramatiek, heroiek en symboliek zijn de historische gebeurtenis gaan overheersen en versluieren wat de Slag in werkelijkheid is geweest. In deze mystificatie ligt het speciale en fascinerende van de Slag om Arnhem.

De mythevorming komt voort uit het omgaan met de mislukking. Het verleden wordt op zodanige wijze gevormd, dat het hanteerbaar en acceptabel wordt in het heden. Het compenseren van de slachtoffers moet het omgaan met de mislukking draaglijk maken.

Uit de diversiteit van de 'lieux de mémoire' en de opzet en inhoud van de herdenkingen van de Slag om Arnhem valt af te leiden dat hiervoor verschillende manieren zijn ontwikkeld. Allereerst wordt benadrukt dat de omgekomen soldaten geen schuld treft; de verantwoordelijkheid voor de mislukking ligt bij de hoge commandoniveaus. Deze houding is gemakkelijk te verdedigen, omdat er kapitale blunders werden begaan door de legerleiding en hoge officieren. Verder is men erin

geslaagd de kritiek op het optreden van de 1st British Airborne Division te minimaliseren, hoewel op het improvisatievermogen het nodige aan te merken valt. Urquhart en zijn ondercommandant hadden zondagavond 17 september 1944 geen flauw vermoeden van de exacte dislocatie van de 1st Parachute Brigade en lieten drie bataljons maar aanmodderen.

Urquhart, geconfronteerd met falende radioverbindingen, liet na een andere opzet van de controlemogelijkheden te organiseren.

Vervolgens wordt overdreven veel belang gehecht aan de daden van John Frost. Het feit dat Frost de brug gedeeltelijk kon bezetten is te danken aan onbegrijpelijke nalatigheid van de Duitsers. Als de Duitsers de brug hadden willen opblazen, had Frost dat met zijn 2nd Battalion niet kunnen verhinderen.⁸

Tot slot wordt nauwelijks aan de orde gesteld dat de gevechten rond Hartenstein in Oosterbeek voor de Duitsers van secundair belang waren.

Wat veteranen, nabestaanden en andere betrokkenen moeilijk kunnen aanvaarden is dat de Airborne Division niet ingezet had hoeven worden om Duitsland te verslaan.

De brug en het centrum van Arnhem in 1944.

Noten

1. Geoffrey Powell, *The Devil's Birthday. The Bridges to Arnhem 1944* (Londen 1984) 243.
2. In februari 1993 verscheen bij de uitgeverij Gallimard het derde en laatste deel met de opmerkelijke titel *Les France* van de serie *Les lieux de mémoire*. Deel I, *La République*, en deel II, *La Nation*, zijn respectievelijk in 1984 en 1986 verschenen.
3. Pierre Nora, 'Entre mémoire et histoire', in: Idem, *Les lieux de mémoire* (Parijs 1984) XVII-XLIII, aldaar XVIII.
4. J.C.H. Blom, 'Relativering en normbesef', in: *Nijmegen bevrijd, 1944-1994. De zin van herdenken* (Lustrumconferentie Numaga, Nijmegen 1994).
5. J.O. van der Heijden, *Don't forget us; we shall not forget you. Vijftig jaar herdenking Slag om Arnhem; een herdenking met betekenis* (uitgave Nederlands Openluchtmuseum 1994) 66.
6. Van der Heijden, *Don't forget us*, 71.
7. *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery* (Londen/Glasgow 1958) 305.
8. Zie ook: Powell, *The Devil's Birthday* en Harclerode, *Arnhem. A Tragedy of Errors*. Buitengewoon interessant is: Robert Kershaw, 'It never snows in September.' *The German View of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (New York 1990).

Literatuur

John Baynes, *Urquhart of Arnhem. The Life of Major General RE Urquhart CB, DSO* (Londen 1993)
 Peter Harclerode, *Arnhem. A Tragedy of Errors* (Londen 1994)
 Robert Kershaw, 'It never snows in September.' *The German view of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (New York 1990)
The Memoirs of Field-Marshal Montgomery (Londen/Glasgow 1958)
 Martin Middlebrook, *Arnhem. Ooggetuigenverslagen van de Slag om Arnhem, 17-26 september 1944* (Baarn 1994)
 Geoffrey Powell, *The Devil's Birthday. The Bridges to Arnhem 1944* (Londen 1984)
 R.E. Urquhart, *Arnhem* (Londen 1958)
 Werkgroep Truin, *We will remember them. Commemorating the Battle of Arnhem 1945-1969* (Oosterbeek 1992)